

Stemwijzer ABP-duurzaam

Verslag van een zoektocht naar kandidaten die zich hard maken voor duurzaamheid en in het bijzonder het heroverwegen van investeringen in fossiele energie, in het kader van de verkiezingen voor het ABP-verantwoordingsorgaan.

Chris Roorda
Rick Bosman
Vatan Hüzeir
Liset Meddens

24 maart 2014

Voorwoord

Tot vrijdag 28 maart kan iedereen die pensioen opbouwt bij het ABP stemmen voor het nieuwe Verantwoordingsorgaan. Omdat wij ons zorgen maken over de investeringen van ons pensioengeld in onduurzame praktijken hebben we initiatief genomen tot een ABP-duurzaam stemwijzer. Hiermee kunnen kiesgerechtigden die – net als wij - willen dat hun pensioengeld bijdraagt aan een duurzamere toekomst bepalen wie ze hun stem toevertrouwen.

Het ABP is het grootste pensioenfonds van het land en één van de grootste pensioenfondsen ter wereld. “Als beheerder van maar liefst 300 miljard kan ABP daadwerkelijk verschil maken, door de bedrijven waarin zij investeert op duurzaamheid aan te spreken.”, aldus één van de respondenten. Een andere respondent onderstreept: “tussen de eerste premie-inleg en de laatste pensioenuitkering zit over het algemeen een tijdshorizon van 60 jaar. Deelnemers zijn er daarom bij gebaat dat investeringen ook op langere termijn blijven renderen en bijdragen aan een duurzame toekomst.”

Bouwt u pensioen op bij het ABP? Dan heeft u nu de mogelijkheid om een verduurzaming van deze gigantische beleggingsportefeuille te ondersteunen. Dat kunt u doen door op de huidige verkiezingen voor het Verantwoordingsorgaan van het ABP te stemmen op een duurzaam ingestelde kandidaat. Zij komen op voor uw belangen en kunnen individueel invloed uitoefenen op beslissingen die het bestuur van ABP maakt.

We zijn op zoek gegaan naar kandidaten die zich hard maken voor duurzaamheid en in het bijzonder het heroverwegen van investeringen in fossiele energie. Dit rapport geeft verslag van deze zoektocht. Op basis hiervan hebben we een top 5 van meest duurzaam georiënteerde kandidaten samengesteld:

- Lucas Venema, CMHF Actieven
- Linda Hilhorst, Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht
- Jurjen Hoekstra, Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht
- Annemarie van Luik, Aob Onderwijsbond
- Jeroen Maat, ABP in beweging, AFMP/MARVER-NPB

Laat uw stem horen om deze mensen die zich hebben uitgesproken over duurzaam investeringsbeleid een duw in de rug te geven en om een signaal af te geven naar het ABP. Stemmen is heel eenvoudig en kan nog tot en met 28 maart 2014 [via deze link](#). Zie de speciale [facebook-pagina van de ABP-duurzaam stemwijzer](#) voor meer informatie.

Chris Roorda¹, Rick Bosman¹, Vatan Hüzeir², Liset Meddens³.

¹ Onderzoeker en adviseur bij het [Dutch Research Institute for Transitions \(DRIFT\)](#) van de Erasmus Universiteit Rotterdam en actief deelnemer van het ABP. Neem contact op via roorda@drift.eur.nl of 010-4088824 voor meer informatie.

² Verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en actief deelnemer van het ABP

³ Coördinator [Fossil Free Nederland](#)

Introductie

Stichting ABP Pensioenfonds is het bedrijfstakpensioenfonds voor werkgevers en werknemers van overheids- en onderwijsinstellingen in Nederland. Met haar 2,8 miljoen deelnemers en een vermogen van 300 miljard euro is het ABP het grootste pensioenfonds van het land en één van de grootste ter wereld.⁴ Het beheren van een dergelijke som geld brengt een grote verantwoordelijkheid met zich mee. Tussen de eerste premie inleg en de laatste pensioenuitkering zit over het algemeen een tijdshorizon van 60 jaar. Deelnemers zijn er daarom bij gebaat dat investeringen ook op langere termijn blijven renderen en bijdragen aan een duurzame toekomst. De deelnemers van ABP hebben vaak een grote maatschappelijke betrokkenheid, of zij nu werken als onderzoekers, onderwijzers of als ambtenaar bij lokale of rijksoverheid. Meer en meer stellen zij dan ook vraagtekens bij investeringen die bijdragen aan klimaatverandering, sociale uitbuiting en uitputting van schaarser wordende grondstoffen.

Een recente studie laat zien dat 10,2 miljard euro van de investeringen van ABP gerelateerd is aan bedrijven die actief zijn in de exploratie en exploitatie van gas-, olie- en kolenreserves, onder andere Royal Dutch Shell, ExxonMobil, Chevron, Total, BP, BHP Biliton, Petroleo Brasileiro, Statoil, Lukoil, Peabody Energy Corp.⁵ Zulke bedrijven zijn vanwege hun CO₂-intensieve bedrijfsmodel medeverantwoordelijk voor mondiale klimaatverandering.⁶ De fossiele energie-industrie wordt daarnaast geregeld geassocieerd met milieuverontreinigende projecten en schending van mensenrechten. Investeringen in dergelijke activiteiten worden daarom steeds vaker gezien als een maatschappelijk en financieel risico. Tegelijkertijd zien we ontwikkelingen in de global governance van multinationals waardoor investeerders steeds meer verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor de sociale- en ecologische gevolgen van activiteiten van bedrijven waarin zij beleggen. Zo blijkt uit een recente casus rondom het Indiase mijnbouwbedrijf POSCO dat ook 'minority stakeholders' verregaande verantwoordelijkheid dragen op basis van de OECD Guiding Principles for Multinational Enterprises⁷ en de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights (UNGPs). Ook ABP was in deze casus betrokken en wordt met een aandeel van slechts 0.084% in POSCO toch verantwoordelijk geacht om de misdragingen van het bedrijf aan te kaarten.⁸

Op dit moment zijn er verkiezingen voor het nieuwe Verantwoordingsorgaan van het ABP. Dat orgaan geeft advies aan het bestuur over de beleggingen van het pensioenfonds en zij beoordelen het bestuur en dragen leden aan voor de Raad van Toezicht. Gezien de omvang en lange termijn van de investeringen van het ABP is duurzaamheid een belangrijk thema in de verkiezingen. Het doel van deze ABP-Duurzaam Stembijzetter is deelnemers te helpen bij hun keuze voor een kandidaat. Lijsttrekkers van de verkiesbare fracties en kandidaten die duurzaamheid expliciet noemen in hun omschrijving zijn benaderd om antwoord te geven op vier vragen over het beleggen in fossiele energiebedrijven en hun persoonlijke inzet voor duurzaamheid, waarvan de eerste meerkeuze is en de vierde open:

⁴ www.abp.nl

⁵ The Price of Doing Too Little Too Late - The impact of the carbon bubble on the EU financial system
http://www.profundo.nl/page/show/thema-s/p638#_2014_p-638

⁶ http://www.climatechange2013.org/images/report/WG1AR5_SPM_FINAL.pdf

⁷ <http://oecdwatch.org/oecd-guidelines>

⁸ http://oecdwatch.org/cases/Case_261

1. In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?
2. In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?
3. Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?
4. Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?

16 kandidaten beantwoordden de vragen. De groep respondenten bevat 6 van de 8 lijsttrekkers en kandidaten van alle deelnemende lijsten..

Deze stemwijzer geeft een top 5 van duurzame kandidaten op basis van hun antwoorden, plus een korte analyse over de algemene rol van duurzaamheid bij de kandidaten voor het ABP Verantwoordingsorgaan. Daarnaast hebben we de antwoorden van de respondenten ook volledig opgenomen in de bijlage.

De meest duurzame kandidaten

Uit de antwoorden van de kandidaten blijkt dat een deel van de respondenten duurzaamheid hoog in het vaandel heeft. ABP-deelnemers hebben dus werkelijk wat te kiezen in deze verkiezingen voor het verantwoordingsorgaan.

Over het desinvesteren in fossiele energiebedrijven is één kandidaat duidelijk het meest uitgesproken:

- **Lucas Venema** (lijst CMHF Actieven): "Ik wil me inzetten om de investeringsstrategie in fossiele brandstoffen in 4 jaar terug te brengen naar nul."

Ook andere respondenten hebben zich uitgesproken voor het heroverwegen van de investeringen in fossiele energie en meer algemeen een beter duurzaamheidsbeleid van het ABP. Tabel 1 geeft een interpretatie van de antwoorden op de meerkeuzevragen: hoe groener het vakje, des te meer uitgesproken het antwoord van de kandidaat.

In combinatie hun met antwoorden met de open vragen komen hier nog vier andere kandidaten naar voren als "zeer duurzame keuze":

- **Linda Hilhorst** (Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht): "ABP moet m.i. niet investeren in zaken die (de schijn van) negatieve sociale en ecologische impact hebben"
- **Jurjen Hoekstra** (Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht): "Voor mij staat als een paal boven water dat we zo snel mogelijk af moeten van fossiele brandstoffen."
- **Annemarie van Luik** (ABP in beweging: Algemene Onderwijsbond: "Huidig beleid moet aangepast omdat nu alleen duurzaam geïnvesteerd wordt als dat een marktconform rendement zal opleveren. Ik voorzie pittige discussies hierover."
- **Jeroen Maat** (ABP in beweging: AFMP/MARVER-NPB) : "Solidariteit van het ABP te opzichte van de komende generaties en het verantwoord beleggen (ook in duurzaamheid) zijn voor mij vanzelfsprekend."

ABP-deelnemers kunnen zelf hun afweging maken op basis van de antwoorden van de kandidaten. Een volledig overzicht is te vinden in bijlage A van dit document. Stemmen is heel eenvoudig en kan tot vrijdag 28 maart. Een uitleg over de stemprocedure is te vinden op de [website](#).

De vertegenwoordiging van pensioengerechtigden

Ook in de vertegenwoordiging van de pensioengerechtigden blijken duurzame kandidaten verkiesbaar. Hoewel de vertegenwoordiging van de pensioengerechtigden buiten de reikwijdte van deze stemwijzer valt, hebben ook enkele kandidaten hiervoor op de vragen gereageerd. Voor de volledigheid bevat bijlage C hun reacties. Met name Jan Kapteijn (CMHF-pensioengerechtigden) staat voor een snelle terugtrekking van het ABP uit fossiele energiebedrijven. Hij vindt bovendien dat "het beleggingsbeleid vanuit het gezichtspunt van duurzaamheid wel een stevigere impuls nodig heeft en dat op dit terrein nog veel is te bereiken."

Lijstnummer	Kandidaat	1) omgaan met financieel risico van carbon bubble	2) duurzaamheidscriteria inzake klimaatproblematiek	3) omgaan met sociale en ecologische impact
1	Gery Gorter			
2	Myrthe de Jong			
2	Jochem Sprenger			
2	Linda Hilhorst			
2	Michiel Rijsberman			
2	Jurjen Hoekstra			
2	Dirk Roelofsen			
2	Gijsbert Werner		?	
3	P. van der Spoel			
4	J.A.J. Van der Meulen		?	
4	Lucas Venema			
5	Ruud Oskamp			
6a	R Bronswijk			
6a	Jeroen Maat			
6b	Annemarie van Luik			
6c	Tineke Hubers			

Zeer duurzame keuze

Zeer duurzame keuze

Topkandidaat voor
fossielvrij ABP

Zeer duurzame keuze

Zeer duurzame keuze

Algemene inzichten uit de enquête

Kandidaten voor het ABP verantwoordingsorgaan zijn bevestigd op drie duurzaamheidsaspecten. Hierna zijn per vraag de belangrijkste inzichten uit de enquête samengevat:

1. In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?
 - Vrijwel alle respondenten willen investeringen in fossiele energiebedrijven heroverwegen vanwege financiële risico's van de carbon bubble.
2. In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?
 - Meerderheid van de respondenten maakt zich sterk voor strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën naast de op dit moment door ABP gehanteerde duurzaamheidscriteria.
3. Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?
 - De meerderheid van de respondenten is voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op ethische gronden (op langere of kortere termijn), de rest is voor dialoog.

In de volgende paragrafen zullen we iets dieper ingaan op de resultaten van de drie afzonderlijke duurzaamheidsaspecten.

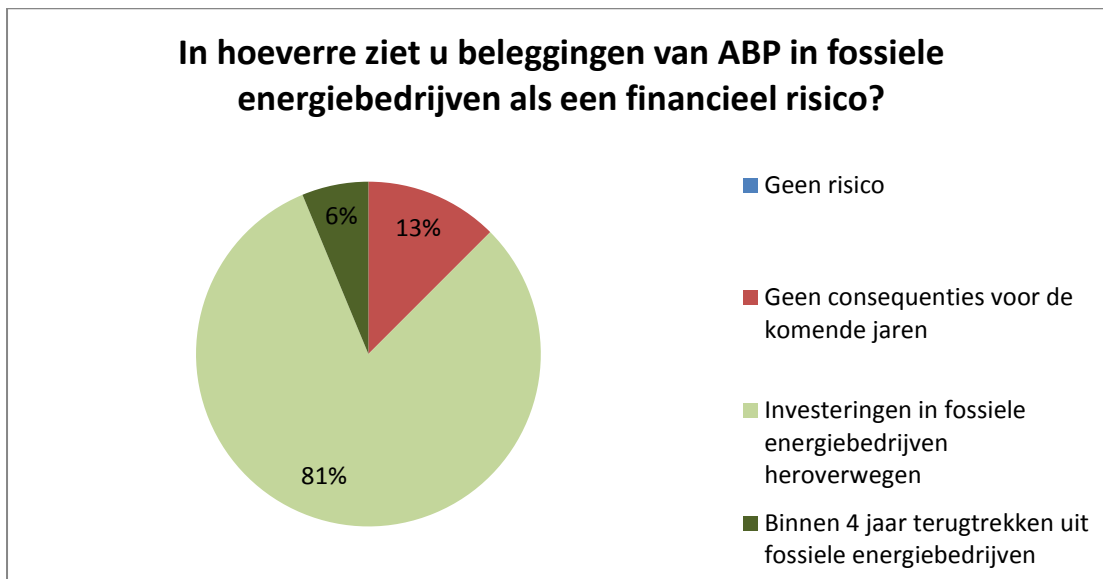
Beleggingen in fossiele energiebedrijven als financieel risico

De waarde van fossiele energiebedrijven is grotendeels gebaseerd op de voorraden kolen, olie en gas waar zij aanspraak op kunnen maken. Als we echter klimaatverandering serieus nemen en temperatuurstijging onder de 2 graden willen houden, zal rond 80% van de nu bekende fossiele reserves in de grond moeten blijven zitten. In lijn met deze gedachtegang hebben McKinsey en de Carbon Trust berekend dat fossiele energiebedrijven met 30 – 40 % overgewaardeerd worden. Bij investeerders lijkt groeiende aandacht te zijn voor de risico's die de carbon bubble met zich meebrengt. Zo is het Noorse Staatsfonds haar investeringen in kolenmijnbouwbedrijven aan het heroverwegen en heeft het eveneens Noorse pensioenfonds Storebrand aangekondigd investeringen terug te trekken uit bedrijven die zich bezighouden met kolen- en teerzanden. In de VS hebben vijf universiteiten hun geld uit olie- en gasbedrijven teruggetrokken en hebben verschillende maatschappelijke- religieuze organisaties aangekondigd hetzelfde pad in te slaan.

Figuur 1 op de volgende pagina laat zien in hoeverre kandidaten voor het ABP verantwoordingsorgaan investeringen in fossiele energiebedrijven als een financieel risico ervaren. Het opvallende resultaat is dat alle respondenten deze categorie investeringen van het ABP, die opgeteld € 10,2 miljard bedragen⁹, als financieel risico aanmerken. De consequenties die zij daar vervolgens aan verbinden lopen echter uiteen. Twee van de respondenten wil hier in ieder geval de komende jaren geen consequenties aan verbinden. Twaalf respondenten – onder wie de 6

⁹ The Price of Doing Too Little Too Late - The impact of the carbon bubble on the EU financial system
http://www.profundo.nl/page/show/thema-s/p638#_2014_p-638

lijsttrekkers - pleiten voor heroverweging van de investeringen in fossiele energiebedrijven en één respondent vindt dat het ABP zich binnen vier jaar zou moeten terugtrekken uit fossiele energiebedrijven.

Figuur 1 Investerings in fossiele energiebedrijven als financieel risico

Duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP

Klimaatverandering is een mondiaal probleem, veroorzaakt door het grootschalig gebruik van fossiele brandstoffen. Om verdere effecten tegen te gaan, is een energietransitie noodzakelijk. Duurzaamheidscriteria die (institutionele) investeerders hanteren kunnen hierbij een versnellende danwel vertragende rol spelen.

“Wat heb je aan je pensioen als je leeft in een onleefbare wereld?”

Michiel Rijsberman, kandidaat namens Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht

Het ABP belegt volgens de ESG-criteria. ESG staat voor Environment (milieu), Social (sociale omstandigheden) en Governance (ondernemingsbestuur). Daarbij hanteert zij naar eigen zeggen negen uitgangspunten¹⁰:

1. Rekening houden met ESG-factoren: Bij het beoordelen van de beleggingen wegen de ESG-factoren zwaar mee.
2. De dialoog met ondernemingen aangaan: Ondernemingen dienen zich te houden aan de normen die zijn vastgelegd in het VN Global Compact, de OESO Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen, de OESO Principes voor Corporate Governance en de Global Corporate Governance Principles van het International Corporate Governance Network. Als

¹⁰ <http://www.abp.nl/over-abp/wat-doen-wij/beleggen/verantwoord-beleggen/>

belegger oefent ABP invloed uit op de ondernemingen die deze normen onvoldoende in acht nemen. Blijft een onderneming dat doen, dan heroverwegen we de belegging, met als ultieme remedie uitsluiting van de beleggingslijst.

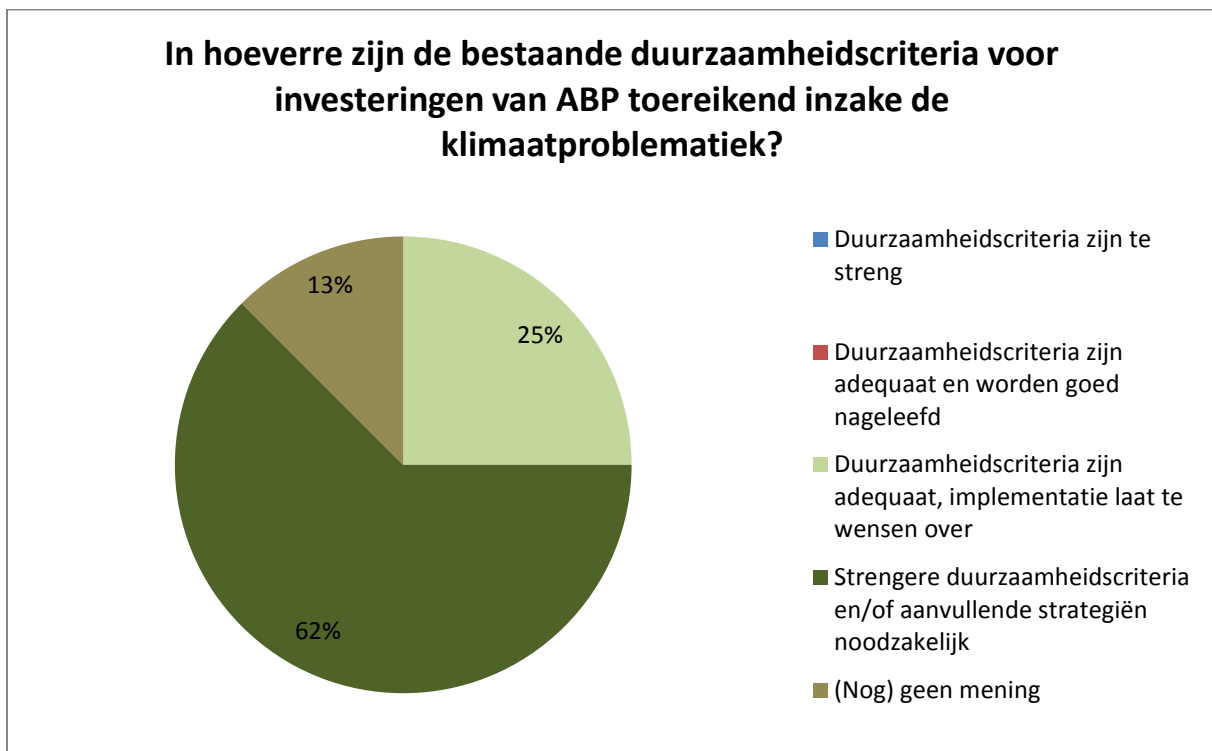
3. Een actief en verantwoord beleid voeren op het gebied van corporate governance: Als aandeelhouder gebruikt ABP waar mogelijk het stemrecht. Wanneer dat nodig is, gaan we met managers van ondernemingen in gesprek over hun strategie en corporate governance.
4. Investeren in vraagstukken op het gebied van duurzaamheid: Voor de oplossing van duurzaamheidsvraagstukken, zoals het terugdringen van CO₂-uitstoot, het beperken van klimaatverandering, het beschermen van bosgebieden en het bestrijden van armoede, zijn enorme investeringen nodig. We beleggen in ondernemingen die dergelijke duurzaamheid bevorderen. Deze beleggingen moeten, in het belang van onze deelnemers, natuurlijk ook voldoen aan onze eisen ten aanzien van risico en rendement.
5. Met beleidsmakers en regelgevers overleggen: ABP overlegt met beleidsmakers en regelgevers in Nederland en het buitenland. Als grote institutionele belegger willen we hiermee duurzaamheid bevorderen in de markt en de normen voor corporate governance verbeteren.
6. Ondernemingen uitsluiten: ABP belegt niet in ondernemingen die betrokken zijn bij de productie van goederen die op grond van (inter)nationale wet- en regelgeving nu of binnenkort verboden zijn. Dat geldt ook voor activiteiten die volgens zeer breed in Nederland gedragen opvattingen als verwerpelijk worden beschouwd. We beleggen dus niet in ondernemingen die rechtstreeks betrokken zijn bij de productie van antipersoneelsmijnen, clusterbommen en chemische of biologische wapens.
7. Overheidsobligaties uitsluiten: ABP investeert niet in overheidsobligaties van landen waarvoor een wapenembargo van de Veiligheidsraad van de VN van kracht is. Zo'n embargo wordt opgelegd om schendingen van het internationale recht of mensenrechten te veroordelen.
8. Samenwerken met andere partijen: Om het verantwoord beleggingsbeleid uit te voeren, werken we samen met andere pensioenfondsen, langetermijnbeleggers, financiële dienstverleners en andere partijen in de financiële sector. Ook is ABP mede-initiatiefnemer van belangrijke nationale en internationale afspraken en projecten om verantwoord beleggen te stimuleren, zoals de VN Principles voor Verantwoord Beleggen. ABP is onder meer lid van het International Corporate Governance Network, de Global Investor Governance en het Nederlandse Corporate Governance Platform Eumedion.
9. Verantwoording afleggen over het beleid: ABP luistert naar de meningen van alle belanghebbenden, onder andere de deelnemers, over het beleid ten aanzien van duurzaamheid en corporate governance.

Navraag onder de kandidaten voor het verantwoordingsorgaan leert dat zij allenmaal kritisch zijn over de gehanteerde duurzaamheidscriteria en / of implementatie daarvan (zie figuur 2). Vier

respondenten laten weten de criteria an sich adequaat te vinden, maar stellen vraagtekens bij de implementatie. Negen respondenten vinden dat er strengere criteria en/ of aanvullende strategieën nodig zijn om de duurzaamheid van de investeringen van pensioengelden door het ABP te waarborgen.

“De huidige “duurzaamheid” gebeurt volgens het ESG-beleid [...] als het niet verboden is kan het wel (denk aan b.v. wapenfabricage). Naast deze regels bestaat er echter ook nog een moreel besef hoe je met milieu, ethiek en duurzaamheid moet omgaan en dat gaat verder.”

J.A.Eringaard, kandidaat namens ABP in beweging

Figuur 2 Duurzaamheidscriteria investeringen ABP

Sociale en ecologische impact van fossiele energiebedrijven

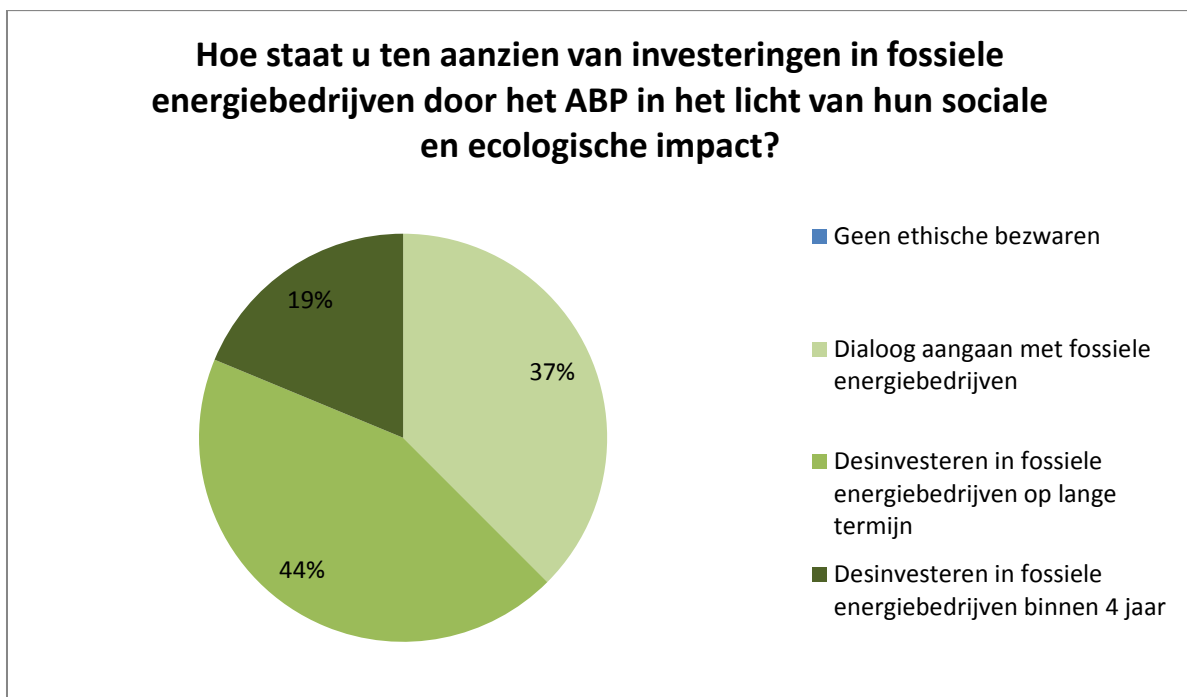
Naast bijdrage aan klimaatverandering en luchtverontreiniging is er veel kritiek op ecologische en sociale gevolgen die activiteiten van fossiele energiebedrijven veroorzaken. Shell bijvoorbeeld wordt bekritiseerd vanwege haar activiteiten in teerzanden, plannen om naar olie te boren in Alaska en activiteiten in Nigeria. BP heeft kritiek ondervonden na de olieramp in de Golf van Mexico, Chevron vanwege schalie-gas exploratie projecten in Oost-Europa en Exxon vanwege financiering van ontkenning van klimaatverandering. Het ABP is in dialoog met Shell over de activiteiten in Nigeria (zie

bijvoorbeeld ¹¹, maar dit vormt vooralsnog geen aanleiding om de beleggingen in het bedrijf te heroverwegen.

Bij navraag onder kandidaten voor het Verantwoordingsorgaan van het ABP blijkt dat zij allemaal de ethische bezwaren rondom sociale en ecologische impact van fossiele energiebedrijven waar het ABP in investeert serieus nemen. Zij gaan hier op verschillende manieren mee om: zes respondenten geven aan erop aan te dringen de dialoog aan te gaan met deze bedrijven; zeven respondenten pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn naar aanleiding van ethische bezwaren door sociale en ecologische impact; de overige drie kandidaten vinden deze ethische bezwaren prangend genoeg om er binnen het ABP voor te pleiten binnen vier jaar te desinvesteren in deze bedrijven.

“Ik wil me inzetten voor een pensioenfonds dat de moed heeft om consequenties te trekken als investeringen niet meewerken aan een behoud van onze planeet.”

Gery Gorter, lijsttrekker actieven, lijst 1

¹¹ https://www.abp.nl/images/Statement%20Shell%20Nigeria%20ABP%20website%20130610_tcm160-108861.pdf

Appendix A – Antwoorden per kandidaat

Lijst	CNV/ACP/ACOM/VDBZ
Naam	Gery Gorter (vrouw, 60 jaar) Lijst 1, nummer 1
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	De bestaande duurzaamheidscriteria zijn adequaat maar implementatie laat nog te wensen over.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP aandringen om in dialoog te gaan met fossiele energiebedrijven over de ethische bezwaren die in het maatschappelijk debat worden aangedragen.
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	Duurzaamheid is van groot belang voor de toekomst. Ik wil me inzetten voor een pensioenfonds dat de moed heeft om consequenties te trekken als investeringen niet meewerken aan een behoud van onze planeet.
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Vanuit mijn kennis en ervaring in VO en HBO wil ik graag uw vertegenwoordiger bij ABP zijn. Ik werk met mensen, met getallen en participeer actief in maatschappelijke organisaties. Dat is de rode draad in mijn leven. Het pensioenstelsel gaat een nieuwe tijd in en dat vraagt visie, oog voor de mensen en hun toekomst en een nieuwe vorm van inspraak. Op weg naar een duurzame en bestendige toekomst. Daarom vraag ik u om mij te kiezen!!!

Lijst	Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht
Naam	Myrthe de Jong (vrouw, 28 jaar) Lijst 2, nummer 1
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP aandringen om in dialoog te gaan met fossiele energiebedrijven over de ethische bezwaren die in het maatschappelijk debat worden aangedragen.
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	Duurzaamheid in de breedste zin van het woord is het centrale uitgangspunt waar ik alle ABP-beleid aan wil toetsen. Een duurzaam indexatiebeleid en eerlijke rekenregels zijn nodig om ook in de toekomst voldoende pensioenen te kunnen uitkeren. Dat alle deelnemers vertegenwoordigd worden, en niet alleen vakbondsleden, is noodzakelijk voor het vertrouwen in het pensioenstelsel. Duurzaamheid betekent óók een beleggingsbeleid met oog voor de gevolgen van investeringen op maatschappij en klimaat. Als beheerder van maar liefst 300 miljard kan ABP daadwerkelijk verschil maken, door de bedrijven waarin zij investeert op duurzaamheid aan te spreken.
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Myrthe de Jong (28): 'Het is belangrijk dat mensen die niet lid zijn van een vakbond ook invloed kunnen hebben op hun pensioen en de risico's die zij daarmee lopen. Eerder adviseerde ik de minister van Financiën over pensioenen. Nu wil ik mijn pensioenkennis inzetten voor iedereen met pensioen bij ABP. Met een kritische en frisse blik wil ik bijdragen aan beleid dat eerlijk is voor alle deelnemers.' Myrthe werkt als senior beleidsmedewerker bij het ministerie van Financiën en studeerde economie.

Lijst	Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht
Naam	Jochem Sprenger (man, 30 jaar) Lijst 2, nummer 3
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP aandringen om in dialoog te gaan met fossiele energiebedrijven over de ethische bezwaren die in het maatschappelijk debat worden aangedragen.
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	De meeste ambtenaren werken bij de overheid vanwege hun maatschappelijke betrokkenheid en ook hun ingelegde pensioensgeld dient deze maatschappelijke betrokkenheid uit te dragen. Maatschappelijke belangen, breder dan enkel klimaat en energie, dient ABP centraler in haar beleid mee te laten wegen. Een studie van de Deutsche Bank (2012) toont aan dat gemiddeld ondernemingen met hoge duurzaamheidsratings een beter aandelenrendement behalen, dan algemene beursindices. ABP heeft als aandeelhouder bovendien een grote verantwoordelijkheid om in gesprek te gaan met het management van de bedrijven waarin zij investeert. Een energie-inefficiënte onderneming schaadt immers niet alleen het milieu, maar staat bovendien op achterstand ten opzichte van een energie-efficiënte concurrent.
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Jochem (30) werkt na zijn studie geschiedenis en rechten op de Europadirectie van het Ministerie van Economische Zaken. Hij heeft zich kandidaat gesteld omdat hij het belangrijk vindt dat het ABP zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid neemt. Verantwoord beleggen leidt tot betere resultaten. Jochem: "ABP-deelnemers hebben de passie om Nederland beter, mooier, welvarender, slimmer, gezonder, milieuvriendelijker, veiliger te maken. Juist het gespaarde pensioensgeld kan hier aan bijdragen."

Lijst	Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht
Naam	Linda Hilhorst (vrouw, 29 jaar) Lijst 2, nummer 6
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	ABP moet m.i. niet investeren in zaken die (de schijn van) negatieve sociale en ecologische impact hebben. Ik erken dat het een grijs gebied is, maar ABP moet niet wachten op 100% zekerheid voordat ze zich terugtrekt.
<i>Verdere toelichting of opmerkingen</i>	ABP moet zich houden aan Nederlandse wet en regelgeving en mijns inziens moet het beleid dus ook impliciet in overeenstemming zijn met internationale verdragen en afspraken (zoals co2 emissie reductie, mensen- en kinderrechten, investeringen in wapenhandel);
<i>Voorstelstuk op website www.abp.nl</i>	Linda (29) heeft theologie gestudeerd in Leiden en is adviseur op het Ministerie van VWS. Ze wil ABP-leden vertegenwoordigen die naast financieel rendement ook maatschappelijk rendement van belang vinden. Linda: "Sinds 2008 heeft ABP met ons spaargeld 929 miljoen geïnvesteerd in kernwapens. 2/3e van de ABP-leden blijkt daar moeite mee te hebben. Het alternatief? Investeringen in onze infrastructuur, woningen en zorg, die zowel financieel als maatschappelijk rendement opleveren."

Lijst	Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht
Naam	Michiel Rijsberman (<i>man, 43 jaar</i>) Lijst 2, nummer 7
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP aandringen om in dialoog te gaan met fossiele energiebedrijven over de ethische bezwaren die in het maatschappelijk debat worden aangedragen.
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	Een bedrag van 300 miljard kun je niet investeren zonder dat dit maatschappelijke consequenties heeft. Dit brengt voor ABP de verantwoordelijkheid met zich mee om hier verantwoordelijk mee om te gaan, dus met oog voor lange termijn ontwikkelingen zoals klimaatontwikkeling en milieukwaliteit. En met oog voor mensenrechten en sociaal-maatschappelijke impact. De bijdrage van investeringen aan een duurzame en harmonieuze samenleving moet een rol spelen in het investeringsbeleid. Wat heb je aan je pensioen als je leeft in een onleefbare wereld?
Verdere toelichting of opmerkingen	Eerder werkte ik 5 jaar als onderzoeker bij de TU Delft aan de verduurzaming van het waterbeheer. Nu werk ik bij een waterschap en zet me daarnaast politiek in voor een betere, eerlijker wereld. Op Lijst 2 staan zeer deskundige mensen als het gaat om de harde pensioentechniek. Ik wil mijn deskundigheid inzetten voor de duurzame en ethische kant van het werk van ABP.
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Michiel is 43 jaar, werkt als senior beleidsadviseur bij het Hoogheemraadschap van Delfland en is lid van Provinciale Staten in Flevoland. Hij heeft civiele techniek gestudeerd aan de TU Delft. Michiel doet mee aan de verkiezingen omdat hij zich wil inzetten voor eerlijke pensioenen en ethische beleggingen: "Je hebt er recht op vertegenwoordigd te worden als het gaat over wat er gebeurt met je betaalde premie en het pensioen dat je er voor terugkrijgt. Ook als je geen lid bent van de vakbond."

Lijst	Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht
Naam	Jurjen Hoekstra (man, 24 jaar) Lijst 2, nummer 15
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	De bestaande duurzaamheidscriteria zijn adequaat maar implementatie laat nog te wensen over.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven binnen 4 jaar
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	Voor mij staat als een paal boven water dat we zo snel mogelijk af moeten van fossiele brandstoffen. Het ABP, met 300 miljard aan vermogen, kan daar een enorme rol in spelen. Het gaat om u en mijn geld, en daarom vind ik dat wij ook mogen besluiten waar in wordt belegd. Zo snel mogelijk, afhankelijk van financiële impact, afbouwen dus!
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Jurjen (24) studeerde Internationale Betrekkingen in Groningen. Hij werkt als trainee bij de dienst bestuursondersteuning van de Provincie Fryslân. Daarnaast is hij persvoorlichter in het landelijk bestuur van de Jonge Democraten. Hij stelt zich verkiesbaar om de belangen van jongeren te kunnen vertegenwoordigen: „De vakbonden komen vooral op voor hun vergrijsde leden. Nu is het tijd dat ook jongeren toezicht houden op het ABP-beleid en daarmee een stem krijgen in het pensioendeбат.”

Lijst	Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht
Naam	Dirk Roelofsen (<i>man, 32 jaar</i>) Lijst 2, nummer 16
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	Niet. Ten eerste moeten we geen wonderen verwachten van een nieuw verantwoordingsorgaan met alleen adviesrecht. Daarnaast wil ik me de eerste jaren vooral inzetten op meer transparantie en betere informatie. Als beter duidelijk is hoe en waarin het ABP belegt, dan volgt de maatschappelijke discussie over duurzaamheid op termijn vanzelf.
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Dirk (32) werkt voor het ministerie van Financiën. Hij studeerde economie en filosofie in Groningen. Dirk wil zich inzetten voor betere informatie over pensioenen. Dirk vindt dat het samen delen van risico's tussen deelnemers én generaties horen bij een goed pensioen. Dirk: "Het ABP moet aan de pensioendiscussie een positieve bijdrage leveren. Dat kan met betere informatie over hoeveel je hebt betaald, wat het ABP met dat geld doet en wat de gevolgen zijn van niet-indexeren en kortingen."

Lijst	Lijst voor Onafhankelijk Pensioentoezicht
Naam	Gijsbert Werner (<i>man, 25 jaar</i>) Lijst 2, nummer 18
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	Ik heb hier (nog) geen mening over.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	De meeste deelnemers van ABP hebben een grote maatschappelijke betrokkenheid, of zij nu werken als onderzoekers, onderwijzers of als ambtenaar bij lokale of rijksoverheid. We moeten uiteindelijk naar een duurzame maatschappij toe onze afhankelijkheid van fossiele brandstoffen terugdringen, niet alleen in ons eigen belang maar juist ook in het belang van volgende generaties. Pensioenfondsen zijn in van de weinigen partijen die een beleggingshorizon hebben van tientallen jaren. Juist daarom kunnen zij de lange termijn investering doen die nodig zijn voor de energietransitie, en het rendement daarvan opstrijken. Voor dergelijke investeringen, en voor het (langzaam) afbouwen van investeringen in fossiele brandstof ga ik mij binnen ABP inzetten.
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Gijsbert Werner (25) is als evolutionair bioloog verbonden aan de Vrije Universiteit. Daarvoor studeerde hij cum laude af aan de universiteiten van Utrecht en Oxford. Gijsbert wil graag zorgen voor evenwichtige medezeggenschap bij ABP. "Vakbonden hebben momenteel veel macht en zijn erg vergrijsd. Als bioloog ken ik als geen ander het gevaar van een verstoord evenwicht. Het kan een heel systeem in gevaar brengen. Dat geldt voor ecosystemen, maar zeker ook voor ons gezamenlijk pensioensysteem."

Lijst	Ambtenarencentrum
Naam	P. van der Spoel (<i>man, 47 jaar</i>) Lijst 3, nummer 1
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP aandringen om in dialoog te gaan met fossiele energiebedrijven over de ethische bezwaren die in het maatschappelijk debat worden aangedragen.
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	Duurzaamheid en Pensioen zijn natuurlijke partners. Pensioenbeheer vereist een horizon van meer dan 60 jaar tussen de eerste premie inleg en de laatste pensioenuitkering. Deelnemers zijn er daarom bij gebaat dat investeringen ook op langer termijn blijven renderen. Bij beleggingen zal men daarom verder moeten kijken dan de levensduur van een individuele belegging. Duurzaamheid dient daarom een (beleggings-)overtuiging te zijn bij het beheren van pensioengelden.
Verdere toelichting of opmerkingen	Een beleggingsovertuiging is een principe. De essentie van principes is dat het iets kan kosten. Ik heb de overtuiging dat rendement niet hoeft te lijden onder het duurzaamheidsprincipe. Sterker nog: Ik heb de overtuiging dat investeren in duurzaamheid op termijn meer rendement oplevert en minder financiële risico's kent dan kort cyclische processen en het uitputten van grondstoffen. In gesprekken met het ABP bestuur bemerk ik sympathie voor die benadering. Daarom kies ik voor een stijl van overtuigen in plaats van dwang met de daaraan verbonden (juridische) risico's.
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Ik wil het bestuur nauwgezet controleren op een evenwichtige belangenafweging. Daarnaast zal ik als geestelijk vader van de versnelde na-indexatie de komende vier jaar er alles aan doen om hij te dragen aan een maximaal pensioen. Als lid van de Deelnemersraad heb ik al jaren gedaan. Uw belang is mijn belang!

Lijst	CMHF Actieven
Naam	J.A.J. Van der Meulen (vrouw, 43 jaar) Lijst 4, nummer 6
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico, maar dat hoeft geen consequenties te hebben voor de investeringen van ABP de komende jaren.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	Ik heb hier (nog) geen mening over.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	Duurzaamheid speelt voor mij een belangrijke rol en heeft verschillende kanten. Duurzaamheid gaat naar mijn beleving gepaard met (o.a.) een zorgvuldig ingestoken energietransitie. Zowel langzame als te snelle terugtrekking uit fossiele brandstoffen kan lokaal tot economische en dus sociale problemen leiden. Ik pleit zodoende voor zorgvuldig overwogen beleggingsbeleid in de energiesector en andere sectoren in het nastreven van duurzaamheid.
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Als onderzoeker en manager met een degelijke blik en gevoel voor de context, wil ik dat mijn toekomstige financiële situatie goed geregeld is en dat de kosten die daarmee gepaard gaan, beperkt blijven. Van mij mag u verwachten dat ik mij zal inzetten voor een over de generaties heen gelijkwaardige belangenbehartiging van de ABP-deelnemers én dat ik kritisch zal meekijken naar de kosten (bestuurders, huisvesting etc.) met het doel deze te beperken zonder kwaliteitsverlies. Ik hoop zodoende op uw stem.

Lijst	CMHF-Actieven
Naam	Lucas Venema (man, 56 jaar) Lijst 4, nummer 11
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP zich binnen 4 jaar terugtrekt uit fossiele energiebedrijven.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven binnen 4 jaar
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	Ik wil me inzetten om de investeringsstrategie in fossiele brandstoffen in 4 jaar terug te brengen naar nul. Een energietransitie naar alternatieve energiebronnen is een noodzaak om te schaliegas en eigen gaswinning projecten zo maximaal mogelijk te reduceren. Het ABP dient haar maatschappelijke verantwoordelijkheid te nemen. Ook onze kinderen hebben het recht, om gezond van het ABP (groen) pensioen te kunnen profiteren!
Verdere toelichting of opmerkingen	Jammer dat we ons nu pas in het groen kunnen profileren. Ben heel blij met dit initiatief. Het is niet alleen een energietransitie maar ook een economische transitie waar we nu absoluut nog niet op zijn ingesteld. Zowel bij de overheid als in het bedrijfsleven zal veel moeten veranderen. De technologie is er!
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Flexibele pensioenen, om optimaal te profiteren. Toekomstbestendige maatwerk pensioenen. Daar wil ik me voor inzetten! Een stem op mij is een stem op 28 jaar medezeggenschapservaring. Mijn ervaring in het onderwijs, de ondernemingsraad, de landelijke en regionale vakbond (bestuurslid/kaderlid), belangenbehartiging in de ouderenzorg en vrijwilligerswerk (diverse landelijke projecten bij het LOC) wil ik graag voor u inzetten. Een flexibel pensioen 'is de waarborg voor de toekomst'.

Lijst	Ruud Oskamp Alkmaar
Naam	Ruud Oskamp (<i>man, 60 jaar</i>) Lijst 5, nummer 1
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP aandringen om in dialoog te gaan met fossiele energiebedrijven over de ethische bezwaren die in het maatschappelijk debat worden aangedragen.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	De gemeente Alkmaar is al een paar keer eerste geworden op de duurzaamheidsmeter en de laatste jaren is tevens de fairtrade-titel binnen gehaald. Ik heb als inkoper van de gemeente Alkmaar voor een groot deel bijgedragen aan deze score. Dus duurzaamheid staat bij mij hoog in het vaandel!
<i>Voorstelstuk op website www.abp.nl</i>	Ik vind het belangrijk om vanuit de deelnemers mee te denken en te kijken naar garanties voor het kunnen uitkeren van de pensioenen voor zowel de toekomstige als de huidige pensioengerechtigden. De dekkingsgraad is natuurlijk van belang, maar dit moet niet ten koste van alles gaan. Hierbij denk ik bijvoorbeeld aan beleggingen in kernenergie. Overleg en inspraak van de deelnemers hoort vanzelfsprekend te zijn zodat samen met bestuurders gezocht kan worden naar een goede balans.

Lijst	ABP in beweging: AFMP/MARVER-NPB
Naam	R Bronswijk (man, 50 jaar) Lijst 6a, nummer 1
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	De bestaande duurzaamheidscriteria zijn adequaat maar implementatie laat nog te wensen over.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	Bij het beoordelen van het strategische meerjaren beleggingsbeleid zal het ABP in voldoende mate moeten aantonen dat men beleggingen in fossiele brandstoffen afbouwt ten gunste van beleggingen in duurzame energie bronnen.
Verdere toelichting of opmerkingen	Eigenlijk zouden "best practices" van wereldwijd opererende pensioenfondsen, door het ABP, op dit gebied moeten worden gebruikt.
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Een goed en duurzaam pensioen voor de gepensioneerden van nu én van de toekomst. Een duurzaam pensioenstelsel gebaseerd op solidariteit, waar sociale partners samen aan het roer staan om deze duurzaamheid en kwaliteit te blijven garanderen. Waar ook in tijden van crises overheden met hun handen van af moeten blijven. Deelnemers moeten kunnen vertrouwen op hun pensioen voor nu en voor later en hebben inspraak in hun pensioen. Voor zo'n pensioenfonds sta ik, Richard Bronswijk.

Lijst	ABP in beweging: AFMP/MARVER-NPB
Naam	Jeroen Maat (<i>man, 43 jaar</i>) Lijst 6a, nummer 2
1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven binnen 4 jaar
4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?	"De oude medezeggenschap van het ABP (deelnemersraad en verantwoordingsorgaan) is/was altijd alert op het thema duurzaamheid.
Verdere toelichting of opmerkingen	Ik ga ervan uit dat het nieuwe verantwoordingsorgaan op dezelfde integrale wijze doorgaat met dit beleid. Solidariteit van het ABP te opzichte van de komende generaties en het verantwoord beleggen (ook in duurzaamheid) zijn voor mij vanzelfsprekend."
Voorstelstuk op website www.abp.nl	Ik wil participeren in het nieuwe Verantwoordingsorgaan van ABP om specifiek de belangen van de militairen te behartigen. Wij zijn door de eindloonregeling een broodje speciaal in pensioenland. Ik heb ervaring met specifieke regelgeving en competenties verworven in de oude medezeggenschapsvorm van ABP. Ik zal mij maximaal inzetten om de militairen van dienst te zijn.

Lijst	ABP in beweging: Algemene Onderwijsbond
Naam	Annemarie van Luik (vrouw, 43 jaar) Lijst 6b, nummer 1
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	Vanuit maatschappelijke verantwoordelijkheid zou ABP investeringen moeten doen in bedrijven die onderzoek doen naar alternatieven voor fossiele brandstof ondanks het feit dat dat vooralsnog geen marktconform rendement oplevert. Huidig beleid moet dan aangepast omdat nu alleen duurzaam geïnvesteerd wordt als dat een marktconform rendement zal opleveren. Ik voorzie pittige discussies hierover.
<i>Voorstelstuk op website www.abp.nl</i>	300 miljard euro en 2,8 miljoen deelnemers. Bij ABP gaat het ergens over, merkte ik als lid van de deelnemersraad. Het Verantwoordingsorgaan moet een afspiegeling zijn van alle deelnemers. Ieder lid bekijkt adviesaanvragen vanuit eigen gezichtspunt. Samen zorgen we voor betere adviezen. Ik wil meer vrouwen en jongeren in het nieuwe orgaan. Starters op de arbeidsmarkt zijn druk met van alles. Maar juist als je volop in de pensioenopbouw zit, worden belangrijke besluiten genomen over jouw pensioen.

Lijst	ABP in beweging: ABVAKABO FNV
Naam	Tineke Hubers (vrouw, 59 jaar) Lijst 6c, nummer 9
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico, maar dat hoeft geen consequenties te hebben voor de investeringen van ABP de komende jaren.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	De bestaande duurzaamheidscriteria zijn adequaat maar implementatie laat nog te wensen over.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	Ik vind duurzaamheid een belangrijk thema. Dit betreft zowel duurzaam investeren, investeren in bedrijven die duurzaamheid hoog in het vaandel hebben en een duurzaam pensioen voor de deelnemers van ABP.
<i>Verdere toelichting of opmerkingen</i>	Duurzaam betekent voor mij de principes van Cradle to cradle (nu circulaire economie) toepassen. Daarbij horen wat energie betreft innovatieve manieren om energieverbruik te beperken en het uiteindelijk benodigd verbruik met niet-fossiele energie invullen.
<i>Voorstelstuk op website www.abp.nl</i>	Als adviseur en onderzoeker bij het Ministerie van Infrastructuur en Milieu ben ik gewend te analyseren, een oordeel te vormen en heb ik overtuigingskracht. Kwaliteiten die goed van pas komen in een verantwoordingsorgaan. Ik ben maatschappelijk betrokken en hecht veel waarde aan duurzaamheid en een gezond leefmilieu. Na diverse cursussen en jarenlange ervaring in de medezeggenschap en als vakbondsconsulent voor de bond wil ik mij inzetten voor een duurzaam pensioen voor iedereen.

Appendix B – Antwoorden per kandidaat – gepensioneerden

Hoewel de vertegenwoordiging van de pensioengerechtigden buiten de reikwijdte van deze stemwijzer valt, hebben ook enkele kandidaten hiervoor op de vragen gereageerd. Voor de volledigheid bevat deze appendix hun reacties.

Lijst	2a ABP in beweging: AFMP/MARVER-NPB
Naam	J.A.Eringaard
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	De huidige "duurzaamheid" gebeurt volgens het ESG-beleid. Hierin zijn regels vastgelegd die o.a. duurzaamheid, maar ook ethische normen stellen. Dit zijn echter normen in het kader als het niet verboden is kan het wel (denk aan b.v. wapenfabricage). Naast deze regels bestaat er echter ook nog een moreel besef hoe je met milieu, ethiek en duurzaamheid moet omgaan en dat gaat verder.

Lijst	1B. CMHF-pensioengerechtigden
Naam	W.J.L. Mollemans
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	Ik heb hier (nog) geen mening over.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP aandringen om in dialoog te gaan met fossiele energiebedrijven over de ethische bezwaren die in het maatschappelijk debat worden aangedragen.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	voor mij is duurzaamheid een relatief nieuw aspect in het beleid van het fonds; op een aantal zaken zal ik me moeten oriënteren om een goed afgewogen standpunt te kunnen innemen. Dit bericht heeft mij daar weer eens attent op gemaakt

Lijst	1B. CMHF-pensioengerechtigden
Naam	PCA (Pauline) van Tets
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	<p>Een grote rol, zie mijn toelichting op de website (klik lijst 1B, nr 11.)</p> <p>Ik ben dan ook actief lid van de VBDO.</p> <p>Maar duurzaamheid is complex en dreigt mi in de beleggerswereld te verzanden in bureaucratische regels. (VN checklists e.d.)</p> <p>vwb fossiele energiebronnen: die raken op!</p> <p>Wij kunnen de aarde niet leegroven en onze kinderen het nakijken geven!</p> <p>Investeren in zon en wind, zoveel mogelijk decentraal, is vele malen rendabel, maatschappelijk en anderszins. Goed voorbeeld: Duitsland.</p>
<i>Verdere toelichting of opmerkingen</i>	<p>Het vraagstuk duurzaam en energietransitie is zeer complex.</p> <p>Simpele antwoorden volstaan niet.</p> <p>MAar het debat moet aangegaan, ook binnen het ABP!</p> <p>Aan mij zal het niet liggen, als ik gekozen word in de verantwoordingsraad.</p>

Lijst	1B. CMHF-pensioengerechtigden
Naam	Addy Slaats
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico, maar dat hoeft geen consequenties te hebben voor de investeringen van ABP de komende jaren.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	De bestaande duurzaamheidscriteria zijn adequaat maar implementatie laat nog te wensen over.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP aandringen om in dialoog te gaan met fossiele energiebedrijven over de ethische bezwaren die in het maatschappelijk debat worden aangedragen.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	Het is belangrijk om dit onderwerp te agenderen en hierover een open discussie te voeren. Het is natuurlijk fantastisch als we over kunnen gaan op 100% duurzaam. Daarbij blijft het wel van belang om te kijken welke economische effecten dat heeft. De pensioenen moeten tenslotte ook op peil kunnen blijven. Wat mij betreft zou ik me hard maken voor een evenwichtige afbouw die ook kan worden uitgelegd naar de leden.

Lijst	1B. CMHF-pensioengerechtigden
Naam	J.H. (Jaap) Doeven
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	De bestaande duurzaamheidscriteria zijn adequaat maar implementatie laat nog te wensen over.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	Duurzaamheid speelt voor mij een belangrijke rol. Wil wel eerst duidelijk hebben hoeveel ABP nu niet duurzaam belegt en wat de plannen zijn voor de komende 5 jaar om af te bouwen. Zal voorzover binnen mijn bereik ligt sturen op meer duurzaamheid.

Lijst	1B. CMHF-pensioengerechtigden
Naam	D.A.(Daan) Hoogwater
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico en zal me ervoor inzetten dat ABP investeringen in fossiele energiebedrijven heroverweegt.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	Strengere duurzaamheidscriteria en/of aanvullende strategieën zijn noodzakelijk.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP pleiten voor desinvesteren in fossiele energiebedrijven op lange termijn.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	Duurzaamheid is voor iedereen van groot belang. Ik zal daarom scherp opletten dat zo veel mogelijk op duurzaamheid wordt ingezet zonder dat schade wordt aangebracht aan de pensioenen. Een geleidelijke ontwikkeling zal de lange termijn ten goede komen.
<i>Verdere toelichting of opmerkingen</i>	Kansen die zich voordoen moeten snel worden onderkend; het Verantwoordingsorgaan kan hier een belangrijke rol spelen door waarneming en doorgeven ervan, alsmede het stimuleren en bewaken van een alert beleid.

Lijst	1B. CMHF-pensioengerechtigden
Naam	Bart Kipp
<i>1) In hoeverre ziet u beleggingen van ABP in fossiele energiebedrijven als een financieel risico?</i>	Ik zie een risico, maar dat hoeft geen consequenties te hebben voor de investeringen van ABP de komende jaren.
<i>2) In hoeverre zijn de bestaande duurzaamheidscriteria voor investeringen van ABP volgens u toereikend inzake de klimaatproblematiek?</i>	De bestaande duurzaamheidscriteria zijn adequaat en worden goed nageleefd.
<i>3) Hoe staat u ten aanzien van investeringen in fossiele energiebedrijven door het ABP in het licht van hun sociale en ecologische impact?</i>	Ik zal binnen het ABP aandringen om in dialoog te gaan met fossiele energiebedrijven over de ethische bezwaren die in het maatschappelijk debat worden aangedragen.
<i>4) Op welke wijze zal duurzaamheid een rol spelen voor u als lid van het verantwoordingsorgaan van het ABP?</i>	Een hoofdtaak van het ABP (en dus van het verantwoordingsorgaan die dat moet controleren) is middels beleggingen een optimaal pensioenresultaat na te streven. Het is mijn overtuiging dat van een pensioen pas optimaal kan worden genoten in een samenleving die ondermeer duurzaam is ingericht. Beide oormerken nastreven is een mooi doel. Het ABP kan bijdragen aan een duurzame samenleving, maar het is geen hoofdtaak. Binnen de samenleving als geheel moet de discussie over duurzaamheid worden gevoerd.

Appendix C – Verwijzingen naar meer informatie

De in deze bijlage opgenomen verwijzingen naar achtergronden en opinies zijn naar de respondenten verstuurd als achtergrondinformatie bij de vragen.

1) Carbon bubble / desinvesteren in fossiele energie

- The Price of Doing Too Little Too Late - The impact of the carbon bubble on the EU financial system
http://www.profundo.nl/page/show/thema-s/p638#_2014_p-638
- Storebrand reduces carbon exposure in investments – 19 companies excluded
<http://www.storebrand.no/site/stb.nsf/Pages/newsdesk.html#/news/storebrand-reduces-carbon-exposure-in-investments-19-companies-excluded-62954>
- Swedish pension funds urged to dump fossil fuel holdings - FT.com
<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/bdfbf812-16e0-11e3-9ec2-00144feabdc0.html?siteedition=uk#axzz2w7A8EGsf>
- Report says investing in fossil fuels is a 'very risky decision' - Blue and Green Tomorrow
<http://blueandgreentomorrow.com/2013/04/19/report-says-investing-in-fossil-fuels-is-a-very-risky-decision/>
- Oproep aan de Erasmus Universiteit: herzie banden met fossiele energie industrie
<http://www.erasmusmagazine.nl/nieuws/detail/article/6777-eur-herzie-betrekkingen-met-fossiele-energie-industrie/>

2) Klimaatverandering en energietransitie

- IPCC - Intergovernmental Panel on Climate Change
<http://ipcc.ch/>
- Greenpeace Energy Revolution Scenario
<http://www.greenpeace.org/international/en/campaigns/climate-change/energyrevolution/>
- Urgenda-rapport *Nederland 100% op duurzame energie. Het kan als je het wilt.*
<http://www.urgenda.nl/documents/rapport-nederland-100procent-duurzaam2030.pdf>

3) Kritiek op de negatieve impact van fossiele energiebedrijven

- De ethische commissie van het Noorse pensioenfonds is zeer kritisch over Shell inzake Nigeria (*ter vergelijking, het Norwegian Government Pension Fund – Global heeft bijna 4 miljard euro in Shell geïnvesteerd, ABP 1 miljard euro. Beide staan daarmee in de top 7 investeerders in Shell*)
http://translate.googleusercontent.com/translate_c?act=url&depth=1&hl=en&ie=UTF8&prev=t&rurl=translate.google.com&sl=no&tl=en&u=http://www.regjeringen.no/pages/2588965/shell.pdf&usg=ALkJrhjoKzd8TZ_N48hbCrpvkN6b8Rqhog
- Milieudefensie over Shell
<https://www.milieudefensie.nl/shell>
- Verzameling van en kritiek op Exxon's financiële bijdrage aan het ontkennen van klimaatverandering.
<http://www.sourcewatch.org/index.php/Exxon>
- Recente kritiek op BP's olieramp in de Golf van Mexico in 2010
<http://www.desmogblog.com/directory/vocabulary/1002>
- Plaatselijk protest tegen Chevron's exploratie van schalie-gas velden in Oost-Europa.
<http://www.reuters.com/article/2013/11/08/us-poland-chevron-shalegas-idUSBRE9A70TD20131108> en <http://rt.com/news/romania-shale-gas-chevron-652/>